

“พม่าพลัดถิ่น” : การก่อตัวของชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดอุบลราชธานี

สมหมาย ชินนาค^{1*} และ กาญจนา ชินนาค²

¹ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ประเทศไทย

² คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี ประเทศไทย

“Burmese Diasporas”: The Formation of a Temporary Translocal Community of Burmese Migrant Workers in Ubon Ratchathani Province

Sommaï Chinnak^{1*} and Kanjana Chinnak²

¹ Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University, Thailand

² Faculty of Humanities and Social Sciences, Ubon Ratchathani Rajabhat University, Thailand

Article Info

Research Article

Article History:

Received 12 May 2022

Revised 28 August 2022

Accepted 6 September 2022

คำสำคัญ

พม่าพลัดถิ่น

ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราว

แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า

จังหวัดอุบลราชธานี

* Corresponding author

E-mail address:

sommaï.c@ubu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอปัจจัยที่ก่อให้เกิดชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งจัดเป็นคนพลัดถิ่นประเภทหนึ่ง ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลโดยการสังเกต สันทนาการกลุ่มย่อย และสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มตัวอย่างที่เป็นแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าถูกกฎหมายของบริษัทตัดเย็บเสื้อผ้าแห่งหนึ่งในจังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 8 คน โดยมีสามชาวพม่าเป็นผู้แปลภาษา การศึกษาครั้งนี้อาศัยแนวคิดเรื่องชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวและแนวคิดโลกาภิวัตน์กับการเคลื่อนย้ายถิ่นระหว่างประเทศ ผลการศึกษาพบว่าการก่อตัวของชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดอุบลราชธานีนั้น เป็นผลมาทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในประเทศ ปัจจัยภายนอกก็คือ นับแต่ต้น ค.ศ. 1990 เป็นต้นมา ภูมิภาคลุ่มน้ำโขงเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง การลดลงของความขัดแย้งทางอุดมการณ์และสถานการณ์สงคราม การขยายตัวของกระบวนการโลกาภิวัตน์ และการขยายความร่วมมือทางการค้าการลงทุนในระดับภูมิภาคภายใต้ว่าทกรรม การบูรณาการเป็นภูมิภาคเดียวกัน ทำให้การเคลื่อนย้ายแรงงานและการเดินทางของผู้คนเป็นไปโดยสะดวกมากขึ้น รวมทั้งปัจจัยด้านเศรษฐกิจของประเทศต้นทางที่ผลักดันให้แรงงานต้องแสวงหางานในประเทศเพื่อนบ้านที่ภาวะทางเศรษฐกิจสูงกว่า ขณะที่ปัจจัยภายในได้แก่ การมีบันทึกความเข้าใจความร่วมมือในการจ้างงาน ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและการขาดแคลนแรงงานของประเทศปลายทาง รวมทั้งเครือข่ายทางสังคมของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า ก็เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดอุบลราชธานี

Keywords:

Burmese diaspora,
temporary translocal
community,
Burmese nationality migrant
workers,
Ubon Ratchathani province

Abstract

This article examines factors contributing to the establishment of a temporary translocal community—a type of diaspora-- of Burmese migrant workers in Ubon Ratchathani Province. The study uses a qualitative research methodology, collecting data by observation, focus groups, and in-depth interviews (using a Burmese translator) among eight legal Burmese migrant workers at a garment company in Ubon Ratchathani Province. The research showed that the formation of a temporary migrant community of Burmese workers in Ubon Ratchathani was a result of both external and internal factors. External factors include rapid economic, social, cultural, and political changes, and declining ideological conflicts and war in the Mekong region since the 1990s. The article also considers processes of globalization and the role of expanding trade and investment cooperation in regional integration. Economic factors in the country of origin and increasing ease of migration drive workers to seek employment in neighboring countries where the economic conditions are more lucrative. Internal factors include having a Memorandum of Understanding on Employment Cooperation (MOU) simplifying labor migration, as well as economic factors such as labor shortages in the destination country, and an expansive social network among Burmese migrant workers combine to create temporary translocal communities of Burmese migrant workers in Ubon Ratchathani Province.

1. บทนำ

ปัจจุบันภาวะการณ์ข้ามชาติและการข้ามแดนเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่พบเห็นได้อย่างกว้างขวาง อันเป็นผลมาจากกระแสภูมิภาคนิยมที่เริ่มเข้ามามีบทบาทแทนที่รัฐชาตินั้น เป็นปัจจัยเอื้อให้เกิดการเคลื่อนย้ายของผู้คน ความคิด ทุน และวัฒนธรรมที่ไหลบ่าอย่างไม่เคยมีมาก่อน สิ่งเหล่านี้ทำให้ภาวะไร้อาณาบริเวณถูกสถาปนาขึ้นภายใต้รัฐชาติที่กำลังดำเนินไปอย่างเข้มแข็ง (จักรพันธ์ ชัดชุ่มแสง, 2559, คำนำบรรณาธิการ)

ดังนั้นจึงพบว่าในช่วงประมาณกว่า 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ปรากฏการณ์การเคลื่อนย้ายของผู้คน สินค้า สื่อและเทคโนโลยีข้ามพรมแดนรัฐชาติทั่วโลกเริ่มปรากฏชัดมากขึ้นเรื่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็นคนไร้รัฐ คนพลัดถิ่น พ่อค้าแม่ค้า นักธุรกิจ นักท่องเที่ยว ผู้อพยพ แรงงานหรือผู้คนอีกมากมายต่างเดินทางข้ามพรมแดนทางภูมิศาสตร์ของรัฐชาติอย่างกว้างขวาง (ดู อริญา ศิริผล, 2556) อันสืบเนื่องมาจากกระบวนการโลกาภิวัตน์ (globalization) และการบูรณาการภูมิภาค (regional integration) ปรากฏการณ์ดังกล่าวก็ได้รับความสนใจจากผู้คนในแวดวงวิชาการไทย โดยเฉพาะกลุ่มที่เรียกว่านักวิชาการด้านชายแดนศึกษา (border study) อย่างไรก็ตาม ความสนใจของบรรดานักวิชาการด้านชายแดนศึกษานี้ มักให้ความสนใจศึกษากับบริเวณด่านหรือจุดผ่านแดน (Crossing point) เช่น บัญญัติ สาลี (2551) กนกพร รัตนสุธีระกุล (2555) วันชัย รัตนวงษ์ (2557) เมืองชายแดน (Border City) เช่น โสภี อุ่นทะยา (2554) วสันต์ ปัญญาแก้ว (2553, 2555) ประเสริฐ แกรงกล้า (2557) กนกวรรณ มะโนรัมย์ (2557) ตลาดชายแดน (order Market) เช่น เมธี เมธาสิทธิ สุขสำเร็จ และคณะ (2557) หรือการค้าชายแดน (Border Trade) เช่น นิสิต พันธมิตร (2548) สิทธิพร ภู่นริศ (2549, 2550) จิรภา โสภณ และคณะ (2557) เป็นต้น ซึ่งเป็นอาณาบริเวณที่เป็นเขตแดนระหว่างรัฐชาติสองชาติที่เรียกว่า “พื้นที่บริเวณชายแดน” อันเป็นการมองชายแดนในเรื่องของพื้นที่ตั้งว่าคือพื้นที่ที่อยู่ติดกับเส้นเขตแดนระหว่างรัฐชาติ ทั้ง ๆ ที่ในปัจจุบัน เริ่มปรากฏพื้นที่ “ที่มีลักษณะความเป็นชายแดน” เกิดขึ้นในพื้นที่ส่วนในที่ไกลจากบริเวณเส้นเขตแดนระหว่างรัฐชาติหลายแห่ง (ยศ สันตสมบัติ, 2559)

น้ำมูล (ชื่อสมมติ) เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดอุบลราชธานี ที่มีเพียงแม่น้ำมูลเป็นเส้นกั้นเขตแดนการปกครองกับอำเภอเมืองอุบลราชธานี ความสำคัญของอำเภอแห่งนี้ที่เชื่อมโยงมิติเกี่ยวกับพื้นที่ “ที่มีลักษณะความเป็นชายแดน” คือ มีปฏิบัติการทางวัฒนธรรมของผู้คนข้ามรัฐชาติคือแรงงานสัญชาติพม่ากับคนท้องถิ่นที่พูดภาษาไทยและลาว ในพื้นที่ส่วนในที่ไกลจากบริเวณเส้นเขตแดนระหว่างรัฐชาติก็คือ การเป็นที่ตั้งของโรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าขนาดใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากที่ตั้งของตัวอำเภอเพียงประมาณ 3 กิโลเมตร และมีแรงงานทั้งหมดถึง 3,500 คน โดยในจำนวนนี้เป็นแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า (เมียนมา) ทำงานอยู่ถึง 928 คน (คุณแก้ว (นามสมมติ), การสื่อสารส่วนบุคคล, 8 สิงหาคม 2561) ยังผลให้ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมบางประการของชุมชนบริเวณรอบ ๆ โรงงานซึ่งเดิมเป็นชุมชนชนบทอีสานและชุมชนกึ่งชนบท

กึ่งเมืองเริ่มปรับเปลี่ยนและมีลักษณะใกล้เคียงปฏิบัติการทางวัฒนธรรมบริเวณชายแดนรัฐชาติเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ผู้คนในชุมชนก็เริ่มคุ้นชินกับภาพของแรงงานหนุ่มสาวพม่าที่แต่งกายด้วยชุดผ้าถุง (ผู้หญิง) ทาแป้งทานาคา หิ้วปืนโต เดินเกาะกันเป็นกลุ่มไปยังโรงงาน บ้างก็ปั่นจักรเย็บหรือขี่จักรยานยนต์ ขณะเดียวกันในช่วงวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น กลุ๊น ผ้าป่า สงกรานต์ ฯลฯ วัดของชุมชนก็จะคลาคล่ำไปด้วยหนุ่มสาวชาวพม่าร่วมพื้นที่แต่งกายด้วยชุดพื้นเมืองพม่ามาร่วมทำบุญที่วัดอย่างพร้อมเพรียง มีการนิมนต์พระพม่ามาสวด เสียงสวดมนต์ด้วยภาษาพม่าก้องกังวาน ประหนึ่งว่าอยู่ในวัดของประเทศเมียนมา ขณะเดียวกันการเกิดขึ้นของหอพักแรงงานข้ามชาติพม่าเหล่านี้ ทำให้พื้นที่บริเวณที่แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าอาศัยอยู่นั้น เริ่มปรับเปลี่ยนบริบทใกล้เคียงกับพื้นที่ชายแดนรัฐชาติ เพราะเริ่มมีสภาพเป็น “ชุมชนข้ามถิ่นที่แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า” ดังจะเห็นได้จากมีการขยายตัวของชุมชน มีการก่อสร้างหอพักเพื่อรองรับแรงงานพม่า มีตลาดและร้านค้าเกิดขึ้น รวมทั้งมีสินค้าเฉพาะสำหรับแรงงานข้ามชาติพม่า อันเนื่องมาจากการเคลื่อนย้ายของผู้คนและแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าจากเช่นเมืองชายแดนไทย-พม่า เช่น แม่สอด จังหวัดตาก หรือแม่สาย จังหวัดเชียงราย แม้ว่าจะเป็นเพียงระยะเริ่มต้นก็ตาม ย่อมทำให้ลักษณะปฏิบัติการทางวัฒนธรรมของพื้นที่บางประการเริ่มปรับเปลี่ยนหรือมีลักษณะใกล้เคียงกับวัฒนธรรมในอาณาบริเวณชายแดนรัฐชาติด้วยเช่นกัน

การก่อตัวของ “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราว” (temporary translocal community) ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า หรือการกลายเป็นชุมชนแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่ดังกล่าว ก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “พรมแดนทางวัฒนธรรม” (culture border) (ยศ สันตสมบัติ, 2559, น. 36) ยังผลให้พื้นที่ดังกล่าวกลายเป็นพื้นที่ชายแดน เพราะมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม มีการปฏิสัมพันธ์กันในแบบฉบับของความเป็นชายแดน

อย่างไรก็ตาม พบว่าที่ผ่านมามีงานศึกษาเกี่ยวกับแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพียง 1 ชิ้นเท่านั้น คืองานศึกษาของวิลาสินี โสภภาพ (2559) ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท หลักสูตรสาขาลุ่มน้ำโขงศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งสะท้อนถึงทั้งปริมาณที่จำกัดของงานศึกษาประเด็นนี้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งความรู้ที่จำกัดเกี่ยวกับแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในแวดวงวิชาการด้วย แม้แต่ในเอกสารงานวิจัย เรื่อง “Rethinking Migration Governance in the Mekong Region: From the Perspective of the Migrant Workers and Their Employers” ของ Economic Research Institute for ASEAN and East Asia (ERIA) ที่เผยแพร่เมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2019 ก็ระบุว่า แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่ามีอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย ยกเว้นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (โปรดดู Hatsukeno, 2019) ฉะนั้น จึงเป็นที่น่าสนใจว่า “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราว” ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าแบบ MOU ในพื้นที่ดังกล่าวซึ่งอยู่ห่างไกลจากชายแดนรัฐชาติก่อตัวขึ้นได้อย่างไร ซึ่งแตกต่างจากงานของวิลาสินี โสภภาพ (2559) ที่ศึกษา “ชุมชนข้ามถิ่นที่แบบปิด” ในจังหวัดขอนแก่น

โดยกลุ่มตัวอย่างเป็นแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าทั้งแรงงานแบบ MOU และแรงงานที่จดทะเบียนเพื่อได้สิทธิอาศัยอยู่ชั่วคราว (ทร.38/1) หรือที่มักเรียกว่า “กลุ่มผ่อนผัน”

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่ากับการกลายเป็นชายแดนของชุมชนที่อยู่ไกลจากเส้นพรมแดนรัฐชาติ กรณีศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ซึ่งมีจุดประสงค์หลักอยู่ 3 ประการคือ (1) เพื่อศึกษาการก่อตัวของชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่ที่อยู่ไกลจากเส้นพรมแดนรัฐชาติ (2) เพื่อศึกษาการปรับตัวของชุมชนและแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าภายใต้บริบทของการก่อตัวเป็นชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวของแรงงานข้ามชาติ และ (3) เพื่อศึกษาแนวทางในการบริหารจัดการแรงงานข้ามชาติตามกรอบ MOU ของหน่วยงานภาครัฐของไทยในพื้นที่ และบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการส่งเสริมและสนับสนุนให้ “ชุมชน” กับ “แรงงานข้ามชาติ” อยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล สำหรับบทความนี้จะนำเสนอผลการศึกษาข้อที่ (1) คือการก่อตัวของชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่ที่อยู่ไกลจากเส้นพรมแดนรัฐชาติ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของจุดประสงค์หลักของโครงการวิจัย

3. ระเบียบวิธีวิจัย

ผลการศึกษาที่นำเสนอในบทความนี้ มาจากการใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นหลัก สำหรับแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่เป็นกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาในครั้งนี้ เป็นแรงงานที่ทำงานในเสื้อผ้าส่งออกจำกัด (ชื่อสมมติ) ซึ่งเป็นโรงงานผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปส่งออกต่างประเทศ วิธีการเก็บข้อมูล ใช้วิธีเก็บข้อมูลทั้งเอกสารและเก็บข้อมูลภาคสนามประกอบกัน คือ แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า ใช้วิธีเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ทั้งเป็นแบบรายบุคคล จำนวน 8 คน และสนทนากลุ่ม โดยใช้แบบสัมภาษณ์ทั้งแบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง ทั้งนี้มีล่ามชาวพม่าเป็นผู้แปลและผู้ช่วยนักวิจัยเป็นผู้บันทึกข้อมูลการสัมภาษณ์ ผู้จัดการฝ่ายบุคคลบริษัทเสื้อผ้าส่งออกจำกัด (นามสมมติ) ใช้วิธีเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์และเวทีประชุมระดมความคิดเห็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ (จัดหางาน/เทศบาล/องค์การบริหารส่วนตำบล) ใช้วิธีเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์และเวทีประชุมระดมความคิดเห็น ชาวบ้านทั่วไป เจ้าของหอพัก พ่อค้า แม่ค้า ใช้วิธีเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ทั้งเป็นแบบรายบุคคล และการสังเกตการณ์ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม แรงงานชาวไทยที่ทำงานในโรงงานเดียวกับแรงงานข้ามชาติ

สัญชาติพม่า ใช้วิธีเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ เจ้าของาวาสวัดดอกไม้ (ชื่อสมมติ) ใช้วิธีเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ ผู้นำชุมชน ใช้วิธีเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ และผู้ที่เกี่ยวข้องหรือมีส่วนได้ส่วนเสีย (stake holder) ทั้งหมด ใช้วิธีเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ สทนากลุ่ม และจัดเวทีระดมความคิด

ระยะเวลาดำเนินการวิจัยอยู่ในช่วงเดือนมกราคม 2562 - มกราคม 2563 การเก็บข้อมูลกับแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า นั้น ผู้วิจัยได้จ้าง “กล้วย” ซึ่งเป็นแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า ที่พูดและเขียนภาษาไทยได้เป็นสามแปดภาษา โดยผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย (ชาวไทย) จะเป็นผู้ตรวจสอบความถูกต้องและสมบูรณ์ เนื่องจากกล้วยเคยบวชเป็นพระที่วัดไทยที่แม่สอด จึงได้มีโอกาสเรียนเขียนอ่านภาษาไทยได้เป็นอย่างดี การมาทำงานที่บริษัทนี้ครั้งแรกนั้น กล้วย มาในฐานะแรงงานเย็บ แต่เมื่อโรงงานขาดคนทำหน้าที่เป็นล่ามในการติดต่อสื่อสารกับแรงงานสัญชาติพม่า ในบริษัท ทางโรงงานจึงได้มอบหน้าที่ “ผู้ประสานงานชาวพม่า” ให้เขา หน้าที่ของผู้ประสานงานฝ่ายพม่าจะทำหน้าที่ดูแลแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าทุกอย่าง ตั้งแต่แจ้งข้อมูล ประชาสัมพันธ์ การรับสมัครงาน ดูแลการทำงานในโรงงาน รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วย ไกลเกลี้ยเวลามีข้อพิพาทระหว่างกัน ประสานงานกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งของบริษัทหน่วยงานราชการ จัดหางานจังหวัด สาธารณสุขจังหวัด รวมทั้งเป็นตัวแทนของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า ในจังหวัดอุบลราชธานี

4. ทบทวนวรรณกรรมและแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

งานศึกษาชิ้นนี้จะมองว่ากลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาคือ แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเป็น คนพลัดถิ่น (diasporas) อันหมายถึง เป็นกลุ่มประชากรที่กระจัดกระจายย้ายถิ่นไปอยู่ในพื้นที่ ที่มีใช้บ้านเกิดและชุมชนดั้งเดิมของตัวเอง กลุ่มคนที่ย้ายออกไปจากที่อาศัยเดิมเหล่านี้อาจจะมีความหลากหลายทางประวัติศาสตร์ การเมือง สงคราม ความขัดแย้ง การค้าขาย และเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนที่ย้ายออกไปจากบ้านเกิดบางกลุ่มอาจยังคงมีสายสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นกับญาติพี่น้อง และชุมชนดั้งเดิมของตัวเอง แต่บางกลุ่มอาจไม่มีสายสัมพันธ์กับดินแดนบ้านเกิด (นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ, ม.ป.ป.)

“พม่าพลัดถิ่น” ที่นำเสนอในบทความนี้ ก็มีคุณลักษณะร่วมหลายประการกับแรงงานและคนพลัดถิ่นรูปแบบอื่นทั่วโลก ดังที่ ซาฟราน (Safran, 1991, pp. 83-84 อ้างถึงใน พัฒนา กิตติอาษา, 2560, น. 432) ได้กำหนดคุณลักษณะของคนพลัดถิ่นไว้ว่ามี 6 ประการคือ (1) มีการพลัดพรากจากถิ่นที่อยู่ศูนย์กลางแห่งหนึ่งไปยังภูมิภาคอื่น ประเทศอื่น หรือดินแดนอื่นอย่างน้อย 2 แห่งขึ้นไป (2) มีความทรงจำ วิสัยทัศน์ และเรื่องเล่าหรือนิยายปรัมปราเกี่ยวกับบ้านเกิดเมืองนอนร่วมกัน เช่น ทำเลที่ตั้งทางกายภาพ ประวัติศาสตร์ และวีรกรรมต่าง ๆ (3) ถูกกีดกันหรือทำให้เกิดความแปลกแยกจากสังคมเจ้าบ้านที่ไปอาศัยอยู่ใหม่ (4) มีอุดมคติร่วมกันว่าบ้านเกิดเมืองนอน

หรือแผ่นดินของบรรพบุรุษคือปลายทางแห่งความหวังที่พวกเขาต้องการหวนกลับคืนเรือน
ในอนาคต (5) มีสำนึกรับผิดชอบในการรักษาหรือฟื้นฟูเสริมสร้างแผ่นดินแม่ให้มีสันติภาพ
ภราดรภาพ และความเจริญรุ่งเรือง และ (6) มีความผูกพันกับถิ่นฐานบ้านเกิดด้วยพันธสัญญา
ทางใจ จิตสำนึกร่วมทางชาติพันธุ์ และความสมานฉันท์

ฉะนั้นคำว่า “พม่าพลัดถิ่น” ในที่นี้จึงหมายถึงคนพลัดถิ่นด้านแรงงาน ตามนิยามของ
Cohen (2008) ที่ว่า หมายถึงกลุ่มคนที่พลัดพรากจากมาตุภูมิด้วยหลายเหตุปัจจัยและทั้งโดย
สมัครใจและไม่สมัครใจ

สำหรับแนวคิดหลักประการแรกที่ใช้ในการศึกษาในครั้งนี้คือ แนวคิดเรื่องชุมชน
ข้ามถิ่นที่ชั่วคราว (temporary translocal community) ซึ่งเป็นแนวคิดที่ผู้วิจัยประยุกต์มาจาก
แนวคิดการข้ามถิ่นที่ (translocality) ของนักวิชาการด้านคนข้ามแดนศึกษา เช่น Appadurai
(1996, อ้างถึงใน ฐรัฐชาติ โภคาพานิชวงษ์, 2556, น. 24-25) ที่อธิบายว่าในสภาวะโลกาภิวัตน์
ส่งผลให้รูปแบบการข้ามถิ่นที่ในโลกปัจจุบันมีความเข้มข้น ต่อเนื่องและซับซ้อนยิ่งขึ้น
Appadurai เห็นว่ากระบวนการโลกาภิวัตน์ไม่ได้ทำลายท้องถิ่น แต่เป็นเงื่อนไขสำคัญของ
การก่อเกิดการข้ามถิ่นที่หลากหลายรูปแบบและมีความเข้มข้นมากกว่าในอดีต Appadurai
(1996, อ้างถึงใน วสันต์ ปัญญาแก้ว, 2555, น. 8) เสนอว่า ในกระแสของโลกาภิวัตน์นั้น
ผู้คนต้องเผชิญชีวิตกับ “ภาวะไร้ถิ่นฐาน” กล่าวคือ เป็นสภาวะที่ถิ่นฐานต่าง ๆ ล้วนถูกคุกคาม
แทรกซึมจากถิ่นฐานอื่น ๆ ทั้งการเคลื่อนไหวของผู้คนข้ามถิ่นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอพยพ
ผู้คนและแรงงาน การเคลื่อนย้ายของเงินทุน สื่อ และเทคโนโลยีที่เอื้อต่อการไหลเวียนของผู้คน
เงินทุน และอุดมการณ์ เป็นเงื่อนไขเชิงประวัติศาสตร์ที่ ไอวา ออง (Ong, 1996, อ้างถึงใน
วสันต์ ปัญญาแก้ว, 2555, น. 8) เรียกว่า “สภาวะข้ามชาติ” (transnationality) ที่ได้กลายมาเป็น
กลไกขับเคลื่อนและเอื้อต่อการคุกคามของทุนนิยม และการลุกลามของวัฒนธรรมบริโภคนิยม
ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันของผู้คนได้เกือบเต็มรูปแบบ

ขณะที่ อคิล กุปตะ และ เจมส์ เฟอร์กูสัน (Gupta & Ferguson, 1996 อ้างถึงใน วสันต์
ปัญญาแก้ว, 2555, น. 9) เสนอว่า ปัจจุบันคือยุคสมัยแห่งการสลายเขตแดนรัฐชาติและ
การพลัดถิ่นพลัดพรากจากถิ่นฐานบ้านเกิด โลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรม (cultural globalization)
นั้นนำมาซึ่งกระบวนการตัดข้ามเขตแดนและสลายพรมแดนไปพร้อม ๆ กัน กระทั่งก่อเกิด
การผสมผสานทางวัฒนธรรมแบบใหม่ขึ้นมา โลกมนุษย์ยุคปัจจุบันจึงกลายเป็นยุคสมัยที่
เต็มไปด้วย “สภาวะไร้ถิ่นฐาน” (deterritorialization) ทว่านักมานุษยวิทยาก็เชื่อว่ากระบวนการ
ติดต่อสื่อสารผ่านเทคโนโลยีโทรคมนาคมสมัยใหม่ การเคลื่อนไหวไหลบ่าของทุน สินค้า
ข่าวสาร และผู้คน ในระดับข้ามพรมแดนรัฐชาติที่นำมาซึ่งสภาวะพลัดถิ่นไร้ถิ่นฐานนั้น
ในที่สุดก็จะนำไปสู่กระบวนการประกอบสร้างเขตแดน หรือ “ความเป็นถิ่นฐานขึ้นใหม่”
(reterritorialization) กลายเป็นเขตแดน หรือ “แผนที่ทางวัฒนธรรมแบบใหม่” ที่ถูกประกอบ

สร้างขึ้นจากการไหลป่าของทุน สินค้า ข่าวดสาร และผู้คน สำหรับนักมานุษยวิทยา โลกาภิวัตน์ จึงไม่เพียงแต่นำมาซึ่งกระบวนการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ ที่ไม่ได้เป็นเพียงแค่การเคลื่อนไหว ตัดข้ามพรมแดนที่นำไปสู่ “สภาวะไร้ถิ่นฐาน” ทว่าเคลื่อนตัวไปสู่กระบวนการที่อาจกล่าวได้ว่าเป็น “การสร้างความเป็นถิ่นฐานขึ้นใหม่” กลายเป็นพรมแดนแบบใหม่ที่ประกอบสร้างขึ้น ตามมา เป็นชุดของความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ ๆ เป็นพื้นที่ทางสังคมชุดใหม่ ๆ ที่เราจำต้อง พยายามศึกษาทำความเข้าใจ

สำหรับแนวคิดหลักประการที่สองที่ใช้ในการศึกษา คือ แนวคิดโลกาภิวัตน์และการเคลื่อนย้ายถิ่นระหว่างประเทศ กล่าวคือ กระแสการเคลื่อนย้ายถิ่นระหว่างประเทศในโลก ยุคโลกาภิวัตน์มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น และนับเป็นแนวโน้มสำคัญหรือเมกาเทรนด์ “megatrend” หนึ่งในอนาคต ไทยยังติดอันดับ Top 20 ของประเทศปลายทางการย้ายถิ่น ไทยถือเป็นจุดหมาย ปลายทางสำคัญของแรงงานข้ามชาติในภูมิภาค ASEAN โดยในระยะหลังประเทศต่าง ๆ ในโลก ต่างหันมาให้ความสำคัญอย่างจริงจังในการบริหารจัดการการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อเศรษฐกิจโดยรวมของทั้งประเทศต้นทางและปลายทางและต่อผู้ย้ายถิ่นเอง (เสาวณี จันทะพงษ์ และคณะ, 2018, น. 1)

ทั้งนี้ตามความเห็นของนักวิชาการบางท่าน อย่าง Wilson and Donnan (1998, p. 1) นั้น มองว่าปัจจุบันเราอาศัยอยู่บนโลกที่พรมแดนของรัฐชาตินั้นกำลังเป็นสิ่งที่ล้าสมัยไปทุกขณะ มุมมองเช่นนี้ก็คือการอธิบายว่าพรมแดนระหว่างประเทศกำลังกลายเป็นรูพรุนที่ไม่อาจจะหยุดยั้ง หรือขวางกั้นการเคลื่อนย้ายสินค้า อุดมการณ์ และผู้คนดังเช่นในอดีต

ปรากฏการณ์ที่ Wilson and Donnan กล่าวข้างต้นนั้น เป็นผลมาจากสิ่งที่เรียกว่า กระบวนการโลกาภิวัตน์นั่นเอง เพราะกระบวนการโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดปรากฏการณ์ การย้ายถิ่นข้ามพรมแดนประเทศอย่างกว้างขวาง เข้มข้น และพบเห็นได้ในหลากหลายรูปแบบ สะท้อนให้เห็นว่าโลกของเราประกอบขึ้นจากความหลากหลายมากมาย ประมาณกันว่าจำนวน การย้ายถิ่นระหว่างรัฐชาติของประชากรในยุคนี้มีมหาศาลในแต่ละวันและปี การย้ายถิ่นระหว่าง ประเทศข้ามรัฐข้ามวัฒนธรรมที่อยู่ห่างไกลกันหลายหมื่นไมล์ หรือการย้ายถิ่นของคนข้ามไปมา ระหว่างรัฐเพื่อนบ้านที่อยู่ติดกัน เกิดขึ้นทั้งในภาวะปกติและภาวะไม่ปกติของบ้านเมือง

ในภาวะปกติ คนจำนวนมากเดินทางข้ามประเทศเพื่อท่องเที่ยวชมสถานที่และวัฒนธรรม แปลกใหม่ ในขณะที่อีกจำนวนมากเช่นกันเดินทางไปต่างประเทศเพื่อเยี่ยมเยียนญาติและ มิตรสหาย ไปทำงาน ทำการค้าการลงทุน ศึกษาเล่าเรียน ไปอยู่ร่วมกับครอบครัว หรือแต่งงาน ฯลฯ ส่วนในภาวะไม่ปกติ การเดินทางข้ามรัฐเกิดจากความยากจนแร้นแค้น ภัยธรรมชาติ ความล้มเหลวของรัฐต้นทางทั้งด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ความไม่เป็นธรรมในสังคม ความไม่ปลอดภัยในชีวิตอันเนื่องมาจากสงคราม ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลงทาง การเมือง เป็นต้น

ตัวเร่งสำคัญที่เอื้อต่อการย้ายถิ่นระหว่างประเทศในยุคสมัยของเราก็คือ การสิ้นสุดลงของสงครามเย็นเมื่อต้นทศวรรษ 1980 ทำให้ประเทศสังคมนิยมในทุกภูมิภาคของโลกเปิดรับระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมมากขึ้น และส่งผลให้เกิดการขยายตัวของระบบการค้าการลงทุนระหว่างประเทศ นอกจากนี้ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสาร การเชื่อมต่อถนนระหว่างประเทศ การเติบโตของธุรกิจการท่องเที่ยว การขยายตัวของธุรกิจสายการบินต้นทุนต่ำ ตลอดจนนโยบายและกฎหมายการเข้าเมืองของแต่ละประเทศมีความยืดหยุ่นสูงกว่าในอดีต ผลพวงสำคัญที่ตามมาคือ โลกาภิวัตน์ทำให้มีนักท่องเที่ยว เรื่องรัฐชาติหรือประเทศที่นักรัฐศาสตร์เรียกว่า “เขตภูมิศาสตร์การเมือง” ซึ่งเคยถูกนิยามไว้ตายตัวมานานนับศตวรรษเริ่มสั่นคลอน นักวิชาการบางท่าน (Kriegman, 2006, อ้างถึงใน สุชาติดา ทวีสิทธิ์, 2554, น. 15; Rajan, 2006) ให้ความเห็นว่าประเทศในปัจจุบันไม่ได้เป็นชุมชนจินตภาพหรือชุมชนเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อถึงการมีอัตลักษณ์อันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติอีกต่อไป ขณะที่ประเทศต่าง ๆ ได้แปรผันมาสู่การเป็น “เมืองของโลก” ที่ประชากรจากต่างเขตภูมิศาสตร์การเมืองสามารถเดินทางเข้าออกมาท่องเที่ยว ทำมาหากิน หรือตั้งถิ่นฐาน ผู้ที่เข้ามาใหม่อาจมีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างไปจากชนกลุ่มดั้งเดิมในด้านภาษาที่ใช้สื่อสาร การแต่งกาย วิถีชีวิต ลัทธิการเมืองการปกครอง ศาสนา และทัศนะด้านจิตวิญญาณ (สุชาติดา ทวีสิทธิ์, 2554, น. 15-16)

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยพบว่ามีงานศึกษาหลายชิ้นที่ทำการศึกษาแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในประเทศไทย ดังจะขอยกตัวอย่างบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเกิดชุมชนข้ามถิ่นที่ของแรงงานข้ามชาติ เช่น อติศร เกิดมงคล (2555) ได้ทำการศึกษาแรงงานข้ามชาติชาวปะโอจากพม่าในกรุงเทพมหานคร ผลการศึกษาพบว่า เมื่อแรงงานข้ามชาติชาวปะโอได้เดินทางข้ามพรมแดนมาเป็นแรงงานข้ามชาติในประเทศไทย พวกเขาและเธอเหล่านั้นได้สร้างพื้นที่ในทางสังคมเพื่อจะช่วยให้สามารถปรับตัวและสร้างอัตลักษณ์ของตนเองในฐานะคนข้ามพรมแดนเพื่อความอยู่รอดของชีวิต ขณะเดียวกันก็จะต้องรักษาสายสัมพันธ์ของตนเองกับบ้านเกิด จึงทำให้เกิดการสร้างชุมชนของคนข้ามชาติหรือแรงงานข้ามชาติขึ้นมาดี เจษฎาลักษณ์ (2558) ได้ทำการศึกษาระบบการเข้าสู่ตลาดแรงงานของแรงงานต่างด้าวสัญชาติพม่า กรณีศึกษา : อุตสาหกรรมห่วงโซ่อุปทานการผลิตอาหารทะเลแปรรูป จังหวัดสมุทรสาคร ผลการศึกษาพบว่าปัจจัยที่ส่งผลให้แรงงานต่างด้าวสัญชาติพม่าเลือกเข้ามาทำงานในอุตสาหกรรมห่วงโซ่อุปทานการผลิตอาหารทะเลแปรรูป จังหวัดสมุทรสาคร มีสาเหตุมาจากสถานการณ์ด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศพม่า ที่เกิดจากการบังคับใช้กฎระเบียบและนโยบายของรัฐบาลทหาร ทำให้แรงงานต่างด้าวสัญชาติพม่ารู้สึกไม่เป็นประชาธิปไตย สภาพเศรษฐกิจซึ่งพบว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญมากที่สุดที่ทำให้แรงงานต่างด้าวตัดสินใจเดินทางเข้าสู่ประเทศไทยเพื่อมาทำงาน อันเนื่องมาจากเศรษฐกิจไม่ดี ไม่ค่อยมีงานให้ทำ หรือหากมีก็จะมีน้อยส่งผลให้ประชาชนแย่งงานกันทำ รายได้หลักส่วนใหญ่มาจากการประกอบอาชีพ

เกษตรกรรม (ทำนา) ที่ไม่สามารถคาดการณ์ปริมาณผลผลิตและรายได้ที่แน่นอน สภาพสังคมที่ประชาชนส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ไม่มีอาชีพให้เลือกมากนัก มีปริมาณการจ้างงานน้อย หรือที่มีการจ้างงานก็ได้รับค่าจ้างน้อยทำให้มีรายได้ไม่พอยังชีพและเลี้ยงครอบครัว ข้อค้นพบเกี่ยวกับสาเหตุการย้ายถิ่นของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในงานศึกษาของมาลี เจษฎาลักษณ์ ข้างต้นนั้น ก็สอดคล้องกับงานของสุมาลี แซ่ว่อง (2549) ที่ทำการศึกษการย้ายถิ่นของแรงงานพม่าและผลกระทบต่อการพัฒนาในพื้นที่เขตเทศบาลเมืองแม่สอด อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาอีกอย่างน้อย 2 ชิ้นที่ศึกษาเกี่ยวกับชุมชนข้ามถิ่นที่ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า คืองานของณัฐธวัช โกคาพานิชวงศ์ (2556) ที่ศึกษาเรื่อง การเชื่อม (ข้าม) ถิ่นที่ : ปฏิสัมพันธ์ของผู้คนบนเมืองชายแดนกับการต่อรองความหมายผ่านพื้นที่/ชุมชนทางศาสนาของผู้อพยพข้ามพรมแดนชาวพม่าในจังหวัดระนอง และงานของวิลาสินี โสภภาพ (2559) เรื่อง ชุมชนข้ามถิ่น : การข้ามท้องถิ่นและการก่อร่างทางอัตลักษณ์ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่น ภายใต้บริบทของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะงานของวิลาสินี โสภภาพนั้น ข้อค้นพบเกี่ยวกับชุมชนข้ามถิ่นที่ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าก็คือ การอพยพเข้ามาของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่น ส่งผลถึงการก่อตัวของชุมชนข้ามถิ่นที่โดยทางนายทุนได้สร้างแหล่งพักพิง ใน พ.ศ. 2550 หลังจากมีแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเพิ่มขึ้น ชุมชนข้ามถิ่นนั้นมีลักษณะเหมือนที่บ้านเกิด ยังมีการเชื่อมต่อกับบ้านเกิดอย่างสม่ำเสมอผ่านการส่งเงินกลับบ้าน และการเดินทางกลับบ้าน

งานวิจัยนี้จะใช้คำว่า “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราว” (temporary translocal community) ในความหมายที่ว่า เป็นชุมชนของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่เกิดขึ้นจากความเชื่อมโยงที่สลับซับซ้อนระหว่างครัวเรือน บ้าน ชุมชน ในประเทศของตนหรือประเทศต้นทาง (เมียนมา) กับสถานที่ทำงานนอกประเทศหรือประเทศปลายทาง (ประเทศไทย) ที่นำมาซึ่งการให้นิยามความหมายใหม่เกี่ยวกับคนและพื้นที่เหล่านั้นที่แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าพักอาศัยอยู่ จนทำให้ความเป็นชุมชนท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นใหม่ เป็นความเป็นชุมชนที่ไม่ได้ผูกติดหรือถูกกำหนดตายตัวอยู่ในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งหรือภายในขอบเขตของชาติใดรัฐชาติหนึ่งอย่างจำเพาะเจาะจง แต่เป็นชุมชนข้ามถิ่นที่มีรูปแบบที่หลากหลาย โดยยังคงมีสายสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับครอบครัวและญาติพี่น้องที่ยังคงใช้ชีวิตอยู่ในประเทศของตน

5. ผลการศึกษา

5.1 ปัจจัยการเข้ามาเป็นแรงงานข้ามชาติ MOU สัญชาติพม่าในจังหวัดอุบลราชธานี

ผลการศึกษาพบว่าปัจจัยการเข้ามาเป็นแรงงานข้ามชาติ MOU สัญชาติพม่าในจังหวัดอุบลราชธานีนั้น เป็นผลมาจากทั้งปัจจัยภายนอก (external factors) และปัจจัยภายใน (internal factors) ของประเทศไทย ดังนี้

5.1.1 ปัจจัยภายนอก (external factors)

1) โลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจและการบูรณาการเป็นภูมิภาคเดียวกัน

จากการศึกษาพบว่า การเข้ามาเป็นแรงงานข้ามชาติ MOU สัญชาติพม่าในจังหวัดอุบลราชธานีนั้น ปัจจัยหนึ่งก็คือ ผลพวงจากกระแสโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจและการบูรณาการเป็นภูมิภาคเดียวกันของภูมิภาคอาเซียนและลุ่มน้ำโขง อันเป็นแรงผลักดันมาจากกระแสทุนนิยมนั่นเอง ดังจะเห็นได้ว่า กระแสโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจและการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจของภูมิภาคอาเซียนและลุ่มน้ำโขง (ASEAN & GMS regionalization) ได้ทำให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในภูมิภาคนี้มีความเข้มข้นและแผ่ขยายครอบคลุมทั่วทั้งภูมิภาค นอกจากนี้ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสาร การเชื่อมต่อเส้นทางคมนาคมระหว่างประเทศ ตลอดจนนโยบายและกฎหมายการเข้าเมืองของแต่ละประเทศที่มีความยืดหยุ่นกว่าในอดีต ก็ก่อให้เกิดการไหลเวียนของทุน เทคโนโลยี และแรงงานข้ามชาติเป็นไปอย่างกว้างขวาง รวดเร็วและเข้มข้น

ในกรณีของประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (Greater Mekong Sub-region) หรือจีเอ็มเอส (GMS) ก็เช่นกัน นับแต่ช่วงหลังทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา การรวมกลุ่มกันภายใต้ต้นภูมิภาคลุ่มน้ำโขงเปิดโอกาสให้ประเทศในแถบนี้พัฒนาตัวเองไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีผ่านการเชื่อมโยงกันด้วยระบบโลจิสติกส์ที่ครอบคลุมมากยิ่งขึ้น สิ่งดังกล่าวทำให้แต่ละประเทศเติบโตไปในทิศทางที่แตกต่างกันไป ประเทศจีน ไทย และเวียดนาม มีระดับเศรษฐกิจที่สูงกว่าประเทศลาว กัมพูชา และพม่า ซึ่งความเหลื่อมล้ำเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประชากรในลาว กัมพูชา และพม่า อพยพออกจากบ้านเกิดไปเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในและนอกระบบในประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพาะในประเทศไทย โดยมีทำงานในส่วนของงาน 3 D (Dirty, Dangerous and Difficulty) ที่แรงงานไทยไม่นิยมทำกัน ในส่วนของประเทศจีน (ยูนนาน) นั้น แม้จะมีเศรษฐกิจที่ดีกว่าประเทศใกล้เคียงในแถบอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง แต่ด้วยประชากรที่มากอยู่แล้วทำให้คนจีนมักเข้ามาเป็นผู้ประกอบการธุรกิจ การค้าในประเทศแถบลุ่มน้ำโขงมากกว่าการให้คนอื่นอพยพเข้าไปทำงานในจีน (ดูเพิ่มเติมใน วิลาสินี โสภภาพ, 2559)

ดังนั้น นับแต่ช่วงหลังทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา การเคลื่อนย้ายของผู้คนในภูมิภาคนี้ก็ปรากฏชัดขึ้นทุกปี ๆ โดยเฉพาะการเคลื่อนย้ายของแรงงานในภูมิภาค กล่าวคือ การเคลื่อนย้ายของแรงงานข้ามชาติจากประเทศเพื่อนบ้านในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงนั้น ปลายทางของพวกเขา

ส่วนใหญ่จะมีประเทศไทยเป็นปลายทางหลัก โดยเฉพาะแรงงานกลุ่มที่เรียกว่า “แรงงานไร้ฝีมือ” (unskilled labour) ทั้งนี้สืบเนื่องจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วของประเทศไทย ทำให้ความต้องการแรงงานเพิ่มสูงขึ้นอย่างมาก ส่งผลให้แรงงานต่างชาติไร้ฝีมือจากประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งเมียนมา (พม่า) ลาว และกัมพูชา อพยพเข้ามาทำงานในประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง จนทำให้ประเทศไทยเปลี่ยนจากประเทศที่เป็นผู้ส่งออกแรงงานสุทธิ มาเป็นประเทศที่นำเข้าแรงงานสุทธินับตั้งแต่ พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา (กิริยา กุลกลการ, 2557, น. 3)

2) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจของประเทศต้นทาง

ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเข้ามาทำงานที่โรงงานแห่งนั้นนั้นคือ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจของประเทศต้นทาง จากการสัมภาษณ์ถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าก่อนที่จะเข้ามาทำงานในประเทศไทยส่วนใหญ่ก็ระบุว่า ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร คือทำนา ทำไร่ มีฐานะยากจน บ้างก็ไม่มีที่ดินทำกิน รวมทั้งอยู่กันเป็นครอบครัวใหญ่ต้องหาเลี้ยงหลายคนในบ้าน ต้องรับผิดชอบหลายคน อีกทั้งแหล่งงานก็มีน้อย บางคนก็เคยรับจ้างขายของ รับจ้างทั่วไป ทว่ารายได้ไม่พอกับรายจ่าย ประกอบกับส่วนใหญ่ไม่ได้เรียนหนังสือในระดับชั้นที่สูงพอที่จะเลือกงานได้ ดังที่ Aung Ko Cein (การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 พฤษภาคม 2562) แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าผู้ให้ข้อมูลหลักคนหนึ่ง ได้อธิบายถึงเหตุผลที่ตัดสินใจเข้ามาในประเทศไทยว่า เพราะต้องการทำงานเพื่อส่งเงินกลับไปเลี้ยงดูครอบครัวที่มีฐานะยากจน ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด มีความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก สภาพด้านเศรษฐกิจเมื่อครั้งที่อยู่ในสาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า ส่วนใหญ่ทำอาชีพรับจ้างได้รับค่าแรงวันละ 50-110 บาท ไม่มีการประกันค่าแรงขั้นต่ำ ทำให้รายได้ไม่เพียงพอต่อการใช้จ่าย แม้ว่าจะใช้จ่ายอย่างประหยัดแล้วก็ตาม เพราะรายได้ที่หามาได้นั้นต้องแบ่งให้กับพ่อแม่และญาติพี่น้อง

จากคำตอบของ Aung Ko Cein แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าข้างต้น ที่ระบุว่าเพราะต้องรับภาระทางเศรษฐกิจของครอบครัว ขณะที่ค่าแรงที่ประเทศของตนนั้นไม่สูงนัก แสดงให้เห็นว่า การย้ายถิ่นของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเหล่านี้ก็อีกประการหนึ่งก็มาจากปัจจัยผลักดัน (push factor) คือปัจจัยด้านเศรษฐกิจของประเทศต้นทางหรือบ้านเกิดเมืองนอนของพวกเขานั้นเอง

5.1.2 ปัจจัยภายใน (internal factors)

1) บันทึกความเข้าใจความร่วมมือในการจ้างงาน (Memorandum of Understanding on Employment Cooperation หรือ MOU)

บันทึกความเข้าใจความร่วมมือในการจ้างงาน หรือที่เรียกว่า MOU ระหว่าง ไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กัมพูชา และพม่า (เมียนมา)

ที่เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2545-2546 นั้น นับเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้แรงงานจากประเทศเพื่อนบ้านหลั่งไหลเข้ามาทำงานในประเทศไทยมากขึ้น

แรงงานข้ามชาติ MOU สัญชาติพม่า (เมียนมา) ในประเทศไทยและจังหวัดอุบลราชธานี นั้นก็เป็นผลมาจากความพยายามที่จะสร้างระบบการนำเข้าแรงงานตามกฎหมายพม่า (เมียนมา) และไทย ที่ตอบสนองต่อการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมที่มีความต้องการใช้แรงงานไร้ฝีมือจำนวนมาก โดยมีการลงนามในบันทึกความเข้าใจ (MOU) ในเดือนมิถุนายน ปี 2546 หลังจากที่รัฐบาลไทยได้มีการลงนามกับกัมพูชาและลาว ดังนั้น แรงงานข้ามชาติ MOU ที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาคั้งนี้จึงเป็นแรงงานต่างชาติที่เข้าสู่การเป็นแรงงานในสถานประกอบการของไทย ภายใต้ MOU

ตัวเลขแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดอุบลราชธานี ณ วันที่ 24 มกราคม 2563 มีจำนวน 1,304 คน โดยในเขตอำเภอวารินชำราบ มีจำนวนทั้งสิ้น 1,166 คน จำแนกเป็นแรงงานนำเข้าแบบ MOU จำนวน 1,123 คน ผ่านการพิสูจน์สัญชาติแล้ว จำนวน 8 คน และมีบัตรสีชมพูจากศูนย์ OSS จำนวน 35 คน (จัดหางานจังหวัดอุบลราชธานี, เวทีประชุมระดมความคิดเห็น, 24 มกราคม 2563) สำหรับแรงงานข้ามชาติ MOU สัญชาติพม่าก่อนเข้ามาอาศัยและทำงานในบริษัทเสื้อผ้าส่งออกจำกัด นั้น พบว่า ส่วนใหญ่ภูมิลำเนาเดิมคือรัฐยะไข่ (Rakhine) ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของประเทศ ซึ่งมีภาษาพูดหรือภาษาท้องถิ่นของตนเอง แต่การสื่อสารกับทางราชการจะใช้ภาษาพม่าเป็นหลัก นอกจากนี้ก็จะมาจากเขตพะโค (Bago) เขตย่างกุ้ง (Yangon) และรัฐมอญ (Mon) (Aung Ko Cein, การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 มีนาคม 2562) แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าไม่พบแรงงานที่มาจากรัฐกระเหรี่ยงและรัฐฉาน ที่ติดแนวชายแดนไทยทางภาคเหนือและภาคตะวันตก อาจจะเนื่องจากแรงงานเหล่านี้มักจะข้ามไปทำงานในจังหวัดที่ติดแนวชายแดนที่ใช้เพียงหนังสือผ่านแดน (border pass) มากกว่า รวมทั้งการที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่รัฐบาลพม่าถือเป็นชนกลุ่มน้อย (minority group) ที่ยังมีกองกำลังของตนเอง ซึ่งทำให้ผู้ที่มาจากพื้นที่ดังกล่าวมีความยากลำบากในการที่จะขอหรือจัดทำหนังสือเดินทาง (passport) จึงทำให้เป็นข้อจำกัดของคนเหล่านั้นในกระบวนการเข้าสู่แรงงานข้ามชาติ MOU สัญชาติพม่า

2) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและการขาดแคลนแรงงานของประเทศปลายทาง

การเติบโตทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมของไทยอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพาะในกลุ่ม CLMV ทำให้ความต้องการแรงงานเพิ่มขึ้นอย่างมาก อีกทั้งค่าแรงและสวัสดิการก็เพิ่มสูงขึ้นด้วย ส่งผลให้มีแรงงานต่างชาติอพยพมาจากประเทศเพื่อนบ้านทั้งเมียนมา ลาว และกัมพูชา เข้ามาทำงานอย่างต่อเนื่อง

ในเวทีสนทนากลุ่มย่อยที่หอพักของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า ผู้วิจัยได้ถามแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าว่า ทำไมถึงเลือกมาทำงานที่เมืองไทย คำตอบที่แทบจะเหมือนกันทุกคน

ก็คือ เพราะประเทศไทยมีงานให้ทำมากมายและค่าแรงก็สูงกว่าที่พม่ามาก (เวทีสนทนากลุ่มย่อย, 17 พฤษภาคม 2562) ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความแตกต่างด้านเศรษฐกิจของไทยกับประเทศเพื่อนบ้านนั้น เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าตัดสินใจเข้ามาทำงานในประเทศไทยเพื่อความกินดีอยู่ดีที่สูงขึ้น

นอกจากนี้ แรงงานในพื้นที่เองนั้น ไม่เพียงแต่จะมีจำนวนลดลงอันเนื่องมาจากอัตราการเกิดของประชากรที่ต่ำ หากแต่งงานประเภทตัดเย็บเสื้อผ้ายังถูกแรงงานส่วนใหญ่โดยเฉพาะวัยหนุ่มสาวมองว่าเป็นงานที่ต่ำต้อยและจำเจ ดังคำบอกเล่าของ แม่บัวเงิน (นามสมมติ) หญิงวัย 52 ปี อดีตคนงานเย็บผ้าของบริษัทที่ผันตัวเองมาเป็นแม่ค้าขายอาหารให้กับแรงงานของบริษัทที่ตลาดริมถนนข้างบริษัทที่ว่า “วัยรุ่นบ้านเราที่ออกโรงเรียนแล้ว อยากจะไปทำงานที่กรุงเทพฯ หรือเมืองใหญ่อย่างเดียว เขาไม่ชอบหรืองานเย็บผ้าที่โรงงาน เพราะเขามองว่ามันไม่ทำหาย แกรมหนักและจำเจเพราะนั่งอยู่กับที่ตลอด สู้ไปทำงานกรุงเทพฯ ดีกว่า ได้เปิดหูเปิดตา หรือถ้าไม่ได้ไปกรุงเทพฯ อย่างน้อยเป็นพนักงานในห้างสรรพสินค้าอย่างเซ็นทรัลที่บ้านเราก็น่าดี” (แม่บัวเงิน (นามสมมติ), การสื่อสารส่วนบุคคล, 7 มิถุนายน 2562)

ในแง่นี้ จะเห็นได้ว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจและการขาดแคลนแรงงานของประเทศไทย ในฐานะประเทศปลายทางนั้น นับเป็นปัจจัยดึงดูด (pull factor) ประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่นของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเข้ามาทำงานในประเทศไทยรวมทั้งจังหวัดอุบลราชธานี

3) ปัจจัยด้านเครือข่ายทางสังคมของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า

ปัจจัยภายในที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าตัดสินใจเข้ามาเป็นแรงงานข้ามชาติ MOU ในจังหวัดอุบลราชธานีก็คือ การมีเครือข่ายทางสังคม ดังที่ Chit Lin Aung (การสื่อสารส่วนบุคคล, 12 พฤศจิกายน 2562) แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าคนหนึ่งบอกว่า แม้ว่าตนเองจะไม่เคยรู้จักชื่อจังหวัดอุบลราชธานีมาก่อน แต่ได้รับการชักชวนจากเครือข่ายญาติพี่น้องเพื่อนฝูงที่เคยมาทำงานในเมืองไทยรับรอง นอกจากนี้ทางหน่วยงานจัดหางานในประเทศพม่าเองก็ได้มีการจูงใจว่า การเข้ามาทำงานนั้นเป็นแรงงานถูกกฎหมาย บริษัทที่เมืองไทยจะเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการเดินทาง มีรถรับจากชายแดนถึงโรงงาน และเมื่อมาอยู่เมืองไทยจะจัดสวัสดิการให้ เช่น หาทัก สิ่งของเครื่องใช้ ข้าวสารอาหารแห้งให้ก่อน 2 เดือน ประกอบกับจะมีล่ามที่เป็นชาวพม่าคอยดูแล และประชาชนในจังหวัดอุบลราชธานีเองก็เป็นที่นับถือศาสนาพุทธเหมือนกันกับชาวพม่าจึงมีลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมที่ไม่ต่างกันมากนัก ทำให้ตนและเพื่อน ๆ รู้สึกปลอดภัยและมั่นใจ

คำบอกเล่าของ Chit Lin Aung ข้างต้นนั้น ก็สอดคล้องกับคำกล่าวของ “แม่เตือนใจ” (นามสมมติ) ซึ่งเป็นครูฝึกสอนเย็บผ้าของบริษัทเสื้อผ้าส่งออกจำกัด ที่เป็นผู้เดินทางไปคัดเลือกแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่กรุงย่างกุ้งที่ว่า แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าส่วนใหญ่ที่สมัครมาทำงานกับบริษัทส่วนใหญ่จะมาจากการที่ญาติพี่น้องชักชวนกันมา (แม่เตือนใจ (นามสมมติ),

การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 พฤษภาคม 2562) อนึ่ง “แม่เตือนใจ” จะเดินทางไปคัดเลือกแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่สมัครงานกับบริษัทนายหน้าที่กรุงย่างกุ้งพร้อมกับ “กล้วย” ที่เป็นล่ามชาวพม่าของบริษัทปีละ 3 ครั้ง โดยมีเกณฑ์การคัดเลือกคือ จะต้องใช้เวลาในการเย็บเสื้อไม่เกิน 20 นาที/ตัว รวมทั้งมีการทดสอบการเย็บผ้าว่าผ่านหรือไม่ด้วย

เนื่องจากการทำงานของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่านั้น จะต้องเป็นผู้ประสานและล่ามภาษาพม่า ในบริษัทแห่งนี้มีผู้ประสานและล่ามภาษาพม่า จำนวน 2 คน ซึ่งหนึ่งในนั้นที่ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าล่ามก็คือ ชาย เหน่ ลิน อ่อง (Sai Nay Lin Aung) หรือ “โกชาย” หรือชื่อที่คนไทยเรียกและรู้จักคือ “กล้วย” ซึ่งสามารถพูด อ่าน เขียนภาษาไทยได้ดี จึงได้เป็นล่ามประจำบริษัทที่คอยติดต่อกับแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่ต้องการมาทำงานในบริษัท จากการบอกเล่าโกชายบอกว่าตนมีโอกาสได้เรียนรู้ภาษาไทยในขณะที่บวชพระที่วัดไทยที่อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก เป็นระยะเวลา 4 ปี ตนเองจึงสามารถพูด ฟัง อ่านเขียนภาษาไทยได้ และได้เข้ามาทำงานเป็นผู้ประสานงานฝ่ายพม่าประมาณ 2 ปี และการที่เขาเป็นคนพม่าที่พูด อ่าน และเขียนภาษาไทยได้ ทำให้แรงงานสัญชาติพม่าต่างรู้สึกอุ่นใจ และบางคนก็ได้ชักชวนญาติพี่น้องและคนรู้จักให้สมัครมาทำงานที่บริษัทแห่งนี้อีกด้วย

5.2 การก่อตัวของชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวของแรงงานข้ามชาติในจังหวัดอุบลราชธานี

ยศ สันตสมบัติ (2553, น. 206) กล่าวว่า ความเป็นชุมชนข้ามถิ่นเป็นปรากฏการณ์ที่ก่อรูปและขยายตัวอย่างรวดเร็วในเงื่อนไขของทุนนิยมยุคหลัง และเป็นปรากฏการณ์ที่เราพบเห็นได้มากขึ้นในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน อนึ่งคำว่า “ชุมชนข้ามถิ่น” นี้ยังปรากฏในงานศึกษาของนักวิชาการรุ่นหลังที่ศึกษาวิจัยแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่ารวมทั้งผู้ย้ายถิ่นสัญชาติพม่าอีกอย่างน้อยสองคน คือ ณัฐชวัล โกคาพานิชวงษ์ (2556) ที่ทำการศึกษามุมมองทางศาสนาของผู้อพยพข้ามพรมแดนชาวพม่าในจังหวัดระนอง และวิลาสินี โสภากพล (2559) ที่ทำการศึกษาชุมชนข้ามถิ่น การข้ามท้องถิ่นและการก่อร่างทางอัตลักษณ์ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่น ภายใต้บริบทของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

งานศึกษาของณัฐชวัล โกคาพานิชวงษ์ (2556) นั้น เป็นการศึกษา “ชุมชนข้ามถิ่นที่” ในอาณาบริเวณที่อยู่ใกล้กับเส้นพรมแดนรัฐชาติ คือ จังหวัดระนอง ที่มีอาณาเขตติดกับจังหวัดเกาะสองของพม่า อันถือเป็น “ปกติ” ของอาณาบริเวณพื้นที่ชายแดน ส่วนงานของวิลาสินี โสภากพล (2559) แม้จะทำการการศึกษา “ชุมชนข้ามถิ่น” ในอาณาบริเวณที่อยู่ไกลจากเส้นพรมแดนรัฐชาติ คือ จังหวัดขอนแก่น แต่ก็เป็นการศึกษา “ชุมชนข้ามถิ่น” ประเภท “ถูกจัดตั้ง” เพราะเป็นการศึกษากลุ่มแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่พักอาศัยรวมกันอยู่ในที่เดียวกันทั้งหมด คือ บริเวณหอพักที่ทางโรงงานซึ่งเป็นนายจ้างจัดหาให้ ซึ่งต่างจากกรณีศึกษาของจังหวัดอุบลราชธานีในงานวิจัยชิ้นนี้ เพราะโรงงานที่เป็นนายจ้างไม่มีหอพักให้ แม้ว่าโรงงานจะมีสวัสดิการให้แรงงาน

ข้ามชาติสัญชาติพม่าที่เป็น “คนงานใหม่” โดยจัดหาที่พักฟรีให้เป็นเวลา 2 เดือนก็ตาม แต่เมื่อครบระยะเวลา 2 เดือนแล้ว แรงงานสามารถเปลี่ยนหรือจัดหาที่พักเองอย่างอิสระ ด้วยเหตุนี้ที่פקอาศัยของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่ทำงานในโรงงานแห่งนี้จึงกระจายตัวไปทุกทิศทุกทางรอบ ๆ โรงงาน ทำให้แรงงานข้ามชาติต้องจัดหาที่พักเอง

โรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าของบริษัทเสื้อผ้าส่งออกจำกัด ตั้งอยู่ในเขตอำเภอน้ำมุล (ชื่อสมมติ) ซึ่งไม่ไกลจากตัวเมืองอุบลราชธานีมากนัก โดยมีสำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ที่เขตห้วยขวาง กรุงเทพมหานคร มีทุนจดทะเบียน 15 ล้านบาท ดำเนินกิจการด้านผลิตเสื้อผ้าส่งออกสำเร็จรูปมากกว่า 40 ปี ส่งเสื้อผ้าไปยังยุโรปและอเมริกา สำหรับโรงงานที่ตั้งอยู่ที่อำเภอน้ำมุลนี้มีจำนวน 4 โรง มีพนักงาน ประมาณ 4,000 คน ในจำนวนนี้ เป็นแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า 928 คน (ตัวเลขเมื่อเดือนสิงหาคม 2561 ทั้งนี้จากการสอบถาม “กล้วย” ล่ามชาวพม่าของบริษัทล่าสุดเมื่อเดือนเมษายน 2562 ระบุว่า มีแรงงานออกไปประมาณ 100 คน ทั้งที่กลับประเทศและที่ไปทำงานในแถบปริมณฑลที่มีการทำงานล่วงเวลามากกว่าที่นี่ ทำให้มีแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเหลือประมาณ 800 คนเศษเท่านั้น)

เนื่องจากบริษัทไม่มีที่พักให้กับพนักงาน ฉะนั้นที่พักของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่เป็นพนักงานของบริษัทก็คือหอพักหรือบ้านเช่าที่กระจายตัวอยู่รอบ ๆ บริษัท ช่วงแรก ๆ นั้นบริษัทได้ประสานกับหอพักในบ้านดอกไม้ (ชื่อสมมติ) เป็นที่พักอาศัยของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า โดยทางโรงงานได้จ่ายค่าเช่าเป็นสวัสดิการฟรีให้แรงงาน จำนวน 2 เดือน ต่อมาเมื่อมีแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ก็ได้มีการไปเช่าหอพักที่อยู่บริเวณใกล้เคียงซึ่งแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าส่วนใหญ่จะหาห้องเช่าหรือหอพักบริเวณใกล้กับที่ทำงานเพื่อความสะดวกต่อการเดินทาง รวมทั้งการอยู่หอพักจะอยู่ร่วมกับบรรดาผู้ที่รู้จักกัน เป็นญาติพี่น้องกัน มีความคุ้นเคยกัน ส่วนใหญ่จะอยู่ร่วมกันสามัคคี หรือเพื่อนที่ทำงานด้วยกัน

จากการสำรวจพบว่าแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในรัศมีไม่เกิน 3 กิโลเมตรจากที่ตั้งของบริษัท เนื่องจากสะดวกในการเดินทาง โดยหอพักเหล่านั้นจะอยู่ในเขตพื้นที่ 3 ตำบล ทั้งนี้พื้นที่ที่มีแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าอาศัยอยู่มากที่สุดก็คือ บ้านดอกไม้ หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 11 ตำบลสุขใจ (ชื่อสมมติ) ซึ่งมีแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าอาศัยอยู่ประมาณ 300-400 คน มีหอพักที่มีแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่ามากกว่าชุมชนอื่น ๆ อีกทั้งมีวัดบ้านดอกไม้ที่เป็นศูนย์กลางในการจัดงานบุญประเพณีทางพุทธศาสนาของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าอีกด้วย

การที่แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าอาศัยอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ๆ ดังกล่าวนี้อาจได้ก่อให้เกิดเป็น “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราว” ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าขึ้นมากระจายอยู่ในพื้นที่เหล่านี้ด้วย ซึ่งต่างจาก “ชุมชนข้ามถิ่น” ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในโรงงานผลิตแหวนในจังหวัดขอนแก่นที่วิลาสณี โสภานพ (2559) ทำการศึกษา เพราะ “ชุมชนข้ามถิ่น”

ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในโรงงานผลิตแหวนในจังหวัดขอนแก่น ที่วิลาสินี โสภภาพ ทำการศึกษานั้น จัดว่าเป็น “ชุมชนข้ามถิ่นที่แบบปิด” (closed translocal community) เพราะ หอพักของแรงงานอยู่ในเขตพื้นที่ของโรงงาน อันเป็นเขตที่ “บุคคลภายนอกห้ามเข้า” มีเวลา เข้า-ออกค่อนข้างชัดเจน อีกทั้งแรงงานข้ามชาติจะต้องพักอาศัยอยู่ในหอพักตลอดระยะเวลาที่ ยังคงทำงานกับโรงงานนั้นอยู่ ความเป็นชุมชนจึงกระจุกตัวอยู่เฉพาะจุด ไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์กับ “ผู้คน” หรือ “ชุมชนรอบนอก” แต่อย่างใด

ขณะที่ “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราว” ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในเขตอำเภอน้ำมูล จังหวัดอุบลราชธานี ที่คณะผู้วิจัยทำการศึกษาในครั้งนี้ เป็นหอพักที่กระจายอยู่ตามชุมชน หมู่บ้านที่รายล้อมบริษัทที่แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าทำงานอยู่ จึงมีลักษณะ “เปิด” และ หากยึดนิยามความหมายของชุมชนดังที่ สันธยา พลศรี (2547) นิยามไว้ ว่าหมายถึง กลุ่มทาง สังคมที่อยู่อาศัยร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน เช่น ครอบครัว ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล หรือเรียกเป็นอย่างอื่นมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน มีความผูกพัน เอื้ออาทรกัน ภายใต้บรรทัดฐานและวัฒนธรรมเดียวกัน ร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกันแล้ว ชุมชนของแรงงานข้ามชาติที่ศึกษาบางแห่ง ก็มีลักษณะเป็น “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวขนาดเล็ก” เพราะมีแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า อาศัยอยู่เพียง 5-6 คน เท่านั้น ขณะที่บางแห่งก็มีลักษณะเป็น “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวขนาดใหญ่” เพราะมีแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าอาศัยอยู่เกือบ 100 คน การได้อาศัยอยู่ในหอพักนอก โรงงานย่อมทำให้แรงงานเหล่านี้ได้มีโอกาสปฏิสัมพันธ์กับคนท้องถิ่นโดยตรง อย่างน้อยก็เป็น ปฏิสัมพันธ์กับเจ้าของหรือผู้ดูแลหอพัก อีกทั้งยังมีอิสระสามารถ “ย้ายหอ” ได้ตลอดเวลา แม้ว่าหอพักส่วนใหญ่จะต้องให้แรงงานข้ามชาติที่เข้านั้นต้องจ่ายค่ามัดจำล่วงหน้าก่อน อีกทั้ง มีกฎว่าถ้าจะย้ายออกต้องแจ้งเจ้าของหอล่วงหน้า (ส่วนใหญ่กำหนด 30 วัน) แต่ในทางปฏิบัติแล้ว จากการพูดคุยกับเจ้าของหอหลายราย ก็บอกว่าไม่ได้ยึดกฎเกณฑ์นั้นนัก เพราะถือว่าถ้าแรงงานอยู่ แล้วมีความสุขเขาก็ไม่ไปไหน ฉะนั้นหากเขาย้ายออกแสดงว่าเขาไม่มีความสุขที่จะอยู่ และไม่มีการจำกัดเวลาในการเข้า-ออกอีกด้วย ฉะนั้น เมื่อเข้าไปใน “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราว” ของ แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเหล่านี้ แม้ในยามดึกดื่นที่ยังคืน ก็ยังสามารถพบเห็นแรงงาน ข้ามชาติสัญชาติพม่าขับซั้รถจักรยานยนต์เข้า-ออกจากหอพัก เหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงขอนิยาม ลักษณะของ “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราว” ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่ที่ศึกษานี้ว่า “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวแบบเปิดที่ยืดหยุ่น” (flexibility-opened translocal community)

ทั้งนี้ชุมชนของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่ศึกษานี้ ยังคงเป็นชุมชนข้ามถิ่นที่ “ชั่วคราว” (temporary) ไม่ใช่ ชุมชนข้ามถิ่นที่ “ถาวร” (permanent) นั้น ก็สืบเนื่องมาจากแรงงานข้ามชาติ เหล่านี้มีได้ประสงค์ที่จะตั้งรกรากอยู่ในชุมชนที่เขาพำนักอาศัยอยู่ปัจจุบันอย่างถาวร หากแต่ ไม่อาจที่จะระบุระยะเวลาที่แน่นอนลงไปได้เท่านั้น เพราะขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ อาทิ ระยะเวลา

ในการจ้างงาน ในฐานะที่เป็นแรงงานที่นำเข้ามาตามบันทึกความเข้าใจ หรือ MOU ซึ่งภายใต้ข้อตกลงนำเข้าแรงงานนี้ แรงงานในประเทศต้นทางจะถูกคัดเลือกตามคุณสมบัติที่นายจ้างไทย ได้แจ้งความจำนงไว้กับกระทรวงแรงงาน และดำเนินเรื่องรับวีซ่าเข้าเมืองและใบอนุญาตทำงาน ก่อนเดินทางเข้ามาในประเทศไทย โดยใบอนุญาตทำงานมีอายุ 2 ปี และต่ออายุได้ 1 ครั้ง หรือคือทำงานในประเทศไทยได้สูงสุด 4 ปี ฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนในประเทศพม่า ตลอดจนนโยบายของรัฐไทยและเมียนมา เป็นต้น

ความน่าสนใจอีกประการหนึ่งของ “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวแบบเปิดที่ยืดหยุ่น” ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่ที่ศึกษานี้ก็คือ “ที่ตั้ง” ของชุมชนข้ามถิ่นที่ ซึ่งอยู่ในชุมชนที่ยังคงมีความเป็นชนบทแม้จะอยู่ชานเมืองก็ตาม ซึ่ง “วิถีชีวิตแบบบ้าน ๆ” หรือ “วิถีแบบชนบท” ในชุมชนที่แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเหล่านี้อาศัยอยู่ นับว่ามีส่วนไม่น้อยที่ช่วยทำให้แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่ามีความรู้สึกไม่แปลกแยกนัก เนื่องจากพวกเขาส่วนใหญ่มาจากเขตชนบทของพม่า ฉะนั้น จึงไม่แปลกใจเท่าใดนักเมื่อผู้วิจัยสอบถามความรู้สึกของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่อยู่ตาม “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวแบบเปิดที่ยืดหยุ่น” มักจะได้รับคำตอบว่า “ชอบ เพราะบรรยากาศเหมือนบ้านเกิด” หรือไม่ก็ว่า “ชอบ เพราะที่บ้านก็ชนบทแบบนี้เหมือนกัน” บางคนถึงกับกล่าวว่า “อยากทำงานอยู่ที่นั่นน่ะ ๆ ไม่อยากย้ายไปไหน” เลยก็มี

ความชื่นชอบใน “วิถีชีวิตแบบบ้าน ๆ” หรือ “วิถีแบบชนบท” ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าใน “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวแบบเปิดที่ยืดหยุ่น” ที่ศึกษา ยังสะท้อนออกมาใน “วิถีชีวิตประจำวัน” ของพวกเขาด้วย ดังจะพบว่าพวกเขาต่างใช้ชีวิตประจำวันแทบไม่แตกต่างจากที่พวกเขาอาศัยอยู่ในบ้านเกิดที่ประเทศพม่าเท่าใดนัก นอกเหนือไปจากการแต่งกาย และอาหารการกินที่ดูจะเป็น “อัตลักษณ์แบบพม่า” ที่ชัดเจนแล้ว กิจกรรมบางอย่างที่พวกเขาเคยปฏิบัติอยู่ที่บ้านเกิด ก็ถูกนำมาปฏิบัติในพื้นที่ใหม่นี้ เช่น การปลูกผักในพื้นที่ว่างข้างหอพัก การเก็บผักตามข้างทางหรือท้องไร่อองนา การหาปูหาปลาตามท้องไร่อองนา เป็นต้น

กลไกหรือเครื่องมือสำคัญประการหนึ่งของการประกอบสร้างชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่ที่ศึกษาก็คือ สื่อสังคมออนไลน์ (social media) ไม่ว่าจะเป็นเฟซบุ๊ก ไลน์ หรืออินสตาแกรม ที่ช่วยทำให้แรงงานข้ามชาติสามารถสื่อสารเชื่อมต่อกับเครือข่ายทางสังคม (social network) ทั้งในพื้นที่ปลายทางที่ตนเองอาศัยอยู่และพื้นที่ปลายทางหรือชุมชนบ้านเกิดของตน รวมทั้งพื้นที่ระหว่างทางเช่นเครือข่ายพ่อค้าคนกลางส่งเงินกลับประเทศ ดังในกรณีการส่งเงินกลับของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่ากลุ่มนี้นั้น ที่เป็นที่ยอมรับมากที่สุดก็คือ จะอาศัยการโอนเงินผ่านนายหน้ารับจ้างส่งเงินกลับที่อำเภอแม่สอดผ่านแอฟทางโทรศัพท์มือถือ ขณะที่การฝากเงินหรือโอนเงินเข้าบัญชีธนาคารนั้นไม่ค่อยเป็นที่นิยมมากนัก เพราะการเปิดบัญชีค่อนข้างยุ่งยากและธนาคารมักจะมีเฉพาะในเมืองใหญ่ ๆ เท่านั้น ขณะที่มีส่วนก็จะถือเงินกลับไปประเทศพม่าด้วยตนเอง ในช่วงที่เดินทางกลับบ้านในแต่ละปี แต่กรณีนี้มีความเสี่ยง

พอสมควร ฉะนั้น การส่งเงินกลับบ้านของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า นั้น สะท้อนให้เห็นว่า แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่ามีเครือข่ายทางสังคม (social network) ที่คอยให้ความช่วยเหลือ เกื้อกูลกันในประเทศปลายทาง และมีความไว้วางใจกันระหว่างแรงงานข้ามชาติในฐานะผู้ย้ายถิ่น กับเครือข่ายทางสังคม

จากที่นำเสนอมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่า ที่พักอาศัยที่บรรดาแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเหล่านี้อาศัยอยู่มีฐานะเป็น “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวแบบเปิดที่ยืดหยุ่น” ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในเขตอำเภอท่ามะหาด จังหวัดอุบลราชธานี จนอาจกล่าวได้ว่าบ้านจั้นและชุมชนข้างเคียง เป็นชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่ใหญ่ที่สุดในอุบลราชธานี และเป็น “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวในพื้นที่ที่อยู่ไกลจากเส้นพรมแดนรัฐชาติ” (The temporary of the translocality community in the far-from-the-nation state border area) ทั้งนี้หากจะถือเอา ปี 2556 เป็นจุดเริ่มต้นของการก่อเกิดเป็น “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวแบบเปิดที่ยืดหยุ่น” ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่นี้แล้ว ก็แสดงว่า “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวของแรงงานข้ามชาติ” ดังกล่าวเพิ่งเริ่มก่อตั้งได้มาไม่ถึง 10 ปีมานี้เอง

6. สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานศึกษาชิ้นนี้สรุปได้ว่า การก่อตัวของชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งจัดเป็น “คนพลัดถิ่น” รูปแบบใหม่จากประเทศโลกที่สาม ภายใต้กระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์และการเดินทางข้ามชาติข้ามแดนมายังพื้นที่ที่อยู่ไกลจากเส้นพรมแดนรัฐชาตินั้น เป็นผลมาจากปัจจัยภายนอก (external factors) และปัจจัยภายใน (internal factors)

ในแง่ปัจจัยภายนอกนั้น ได้แก่ โลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจและการบูรณาการเป็นภูมิภาคเดียวกัน และเศรษฐกิจของประเทศต้นทาง ส่วนปัจจัยภายใน ได้แก่ บันทึกความเข้าใจความร่วมมือในการจ้างงาน (Memorandum of Understanding on Employment Cooperation หรือ MOU) เศรษฐกิจของประเทศปลายทาง และเครือข่ายทางสังคมของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า

กล่าวคือจะพบว่าในช่วงกว่าสองทศวรรษนับแต่ต้น ค.ศ. 1990 เป็นต้นมา อาณาบริเวณอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (GMS) อันประกอบด้วยจีนตอนใต้ เมียนมา สปป.ลาว ไทย กัมพูชา และเวียดนาม ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง การลดลงของความขัดแย้งทางอุดมการณ์และสถานการณ์สงคราม รวมทั้งการขยายตัวของกระบวนการโลกาภิวัตน์ (globalization) และความพยายามที่จะขยายความร่วมมือทางการค้า การลงทุนในระดับภูมิภาคภายใต้ตัวทหกรรมบูรณาการเป็นภูมิภาคเดียวกัน (Regionalization) ของอาเซียนและอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ส่งเสริมสันติภาพ และความมั่นคง ตลอดจนเสริมสร้างความเจริญรุ่งเรืองทาง

เศรษฐกิจให้ประชาชนในอาเซียนมีความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตที่ดี ความร่วมมือทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ การจัดตั้งเขตการค้าเสรี (ASEAN Free Trade Area: AFTA) มีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมอาเซียนให้เป็นตลาดและฐานการผลิตเดียวกัน มีการเคลื่อนย้ายสินค้า บริการ การลงทุน แรงงานฝีมือ และเงินทุนอย่างเสรีสำหรับการเคลื่อนย้ายของแรงงานฝีมือเสรี (free flow of skilled labour) (อรเทพ อินทรสกุล, 2560, น. 38)

ทั้งนี้การบูรณาการของภูมิภาคก็ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความหมายของพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณชายแดนของชาติต่าง ๆ ในภูมิภาค เขตแดนระหว่างรัฐชาติในอดีตที่เคยเป็นอุปสรรคในการเดินทางของทุน ผู้คน สินค้า และข้อมูลข่าวสารนั้นเริ่มหมดไป การเคลื่อนย้ายแรงงานและการเดินทางของผู้คนเป็นไปโดยสะดวกมากขึ้น ส่งผลให้ผู้คนอพยพย้ายถิ่นมีแนวโน้มสูงขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการอพยพย้ายถิ่นภายในประเทศ หรือข้ามพรมแดนภายในภูมิภาคในหลากหลายรูปแบบ เพื่อวัตถุประสงค์ด้านการทำมาหาเลี้ยงชีพทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ จึงก่อให้เกิดปรากฏการณ์การหลั่งไหลข้ามแดนของแรงงานหนุ่มสาวจากประเทศในภูมิภาคที่มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจน้อยกว่าไปยังประเทศเพื่อนบ้านที่มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจมากกว่า เพราะการเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของปรากฏการณ์แรงงานข้ามชาตินั้น ในด้านหนึ่งก็เกี่ยวข้องกับปัจจัยทางสังคมอันเนื่องมาจากความปรารถนาของตัวแรงงานเอง เช่น ความปรารถนาจะมีงานที่ให้ค่าตอบแทนสูง ๆ มีเงิน มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นทั้งกับตนเองและต่อครอบครัว ซึ่งจัดเป็นปัจจัยภายนอกสำหรับประเทศปลายทาง เพราะประเทศต้นทางของแรงงานข้ามชาติเหล่านี้ไม่สามารถตอบสนองความต้องการการมีคุณภาพชีวิตที่ดีและมั่นคงของพวกเขา พวกเขาจึงต้องขวนขวายหาทางให้กับตนเองและครอบครัวด้วยการเป็นแรงงานข้ามชาติในประเทศที่การขยายตัวของอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจดังเช่นประเทศไทย (Tony, 2016, p. 67) ฉะนั้นแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดอุบลราชธานี จึงจัดเป็นกลุ่มคนที่ย้ายถิ่นด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ (economic migration)

ขณะที่ปัจจัยภายใน (internal factors) นั้น ปรากฏการณ์แรงงานข้ามชาติคือผลผลิตอันเกิดจากโครงสร้างทางสังคมของประเทศปลายทางเอง เพราะแรงงานข้ามชาติเป็นสิ่งที่รัฐและทุนนิยมสร้างขึ้นเพื่อกำกับควบคุมคนย้ายถิ่น และใช้เป็นกลไกในการแสวงหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การนำเข้าแรงงานข้ามชาติผ่านบันทึกความเข้าใจความร่วมมือในการจ้างงาน หรือ MOU จึงเป็นส่วนหนึ่งของกลไกการทำงานทางเศรษฐกิจภายใต้อุดมการณ์แบบเสรีนิยมใหม่ (Harvey, 2005, อ้างถึงใน วิจิตร ประพงษ์, 2561, น. 215) ที่ได้แผ่ขยายแผ่ฝังอยู่ในทุกประเทศทั่วโลก ดังนั้น การเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของปรากฏการณ์แรงงานข้ามชาติจึงไม่ได้มีสาเหตุมาจากความยากจนหรือความปรารถนาของตัวแรงงานที่อยากมีชีวิตที่ดีขึ้น แต่เพียงฝ่ายเดียวเท่านั้น แต่มันคือสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นและได้รับการเยียวยารักษาไว้ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ ประกอบกับไทยก็เป็นประเทศที่มีผู้ย้ายถิ่นเข้าประเทศสุทธิ

(net immigration country) ในทศวรรษ 1990 โดยในช่วงหลังไทยมีอัตราเพิ่มขึ้นของจำนวนแรงงานข้ามชาติต่อเนื่องและมีแนวโน้มมากขึ้นทุก ๆ ปี ส่งผลให้ไทยมีระดับการพึ่งพาแรงงานข้ามชาติสูงขึ้น นอกจากนี้ แรงงานไทยเองก็เลือกงานและไม่ต้องการทำงานหนัก ประกอบกับโครงสร้างประชากรที่เปลี่ยนแปลงไป เด็กเกิดน้อยลง คนวัยทำงานลดลง และคนสูงอายุเพิ่มขึ้น ยิ่งทำให้ไทยต้องพึ่งพาแรงงานข้ามชาติมากขึ้นในอนาคต เพื่อทดแทนแรงงานไทยที่หายไป เหมือนที่เกิดขึ้นในหลายประเทศ (เสาวณี จันทะพงษ์ และคณะ, 2018) นอกจากนี้ ปัจจัยภายในอีกประการหนึ่งก็คือ เครื่องขยายทางสังคมของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเองนั้น ก็มีผลสำคัญที่ทำให้แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าตัดสินใจทิ้งบ้านเกิดเมืองนอนของตนมาทำงานที่จังหวัดอุบลราชธานีที่อยู่ห่างไกลจากชายแดนประเทศของตนนับพันกิโลเมตร

การเป็นแรงงานข้ามชาติดังกล่าว จึงสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “ชุมชนข้ามถิ่นที่” (translocal community) เพราะแรงงานข้ามชาติเหล่านั้นต้องพักอาศัยอยู่ตามหอพักและห้องเช่าในประเทศปลายทาง นำมาซึ่งการก่อเกิดเป็น “ชุมชนข้ามถิ่นที่” ในประเทศปลายทาง ซึ่งมีหลากหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับบริบท แต่พอจะจำแนกออกเป็น 2 แบบใหญ่ ๆ คือ “ชุมชนข้ามถิ่นที่แบบปิด” และ “ชุมชนข้ามถิ่นที่แบบเปิด”

“ชุมชนข้ามถิ่นที่” ในแบบแรกนั้น จะมีลักษณะเป็นหอพักหรือที่พักของแรงงานข้ามชาติที่อยู่ในเขตพื้นที่ของสถานประกอบการหรือสถานที่ที่สถานประกอบการจัดไว้เป็นการเฉพาะ อันเป็นเขตที่ “บุคคลภายนอกห้ามเข้า” มีเวลาเข้า-ออกค่อนข้างชัดเจน อีกทั้งแรงงานข้ามชาติจะต้องพักอาศัยอยู่ในหอพักตลอดระยะเวลาที่ยังคงทำงานกับโรงงานนั้นอยู่ ความเป็นชุมชนจึงกระจุกตัวอยู่เฉพาะจุด ไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์กับ “ผู้คน” หรือ “ชุมชนรอบนอก” แต่อย่างใด ดังในงานศึกษาของวิลสัน โสภภาพ (2559) เกี่ยวกับแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในสถานประกอบการแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่นที่ได้กล่าวไปแล้ว

ส่วนในแบบที่สองนั้น เป็นรูปแบบ “ชุมชนข้ามถิ่นที่” ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่ที่คณะผู้วิจัยทำการศึกษาในครั้งนี้ กล่าวคือเป็นหอพักที่กระจายอยู่ตามชุมชนหมู่บ้านที่รายล้อมบริษัทที่แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าทำงานอยู่ จึงมีลักษณะ “เปิด” และบางแห่งก็มีลักษณะเป็น “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวขนาดเล็ก” เพราะมีแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าอาศัยอยู่เพียง 5-6 คนเท่านั้น ขณะที่บางแห่งก็มีลักษณะเป็น “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวขนาดใหญ่” เพราะมีแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าอาศัยอยู่เกือบ 100 คน การได้อาศัยอยู่ในหอพักนอกโรงงานย่อมทำให้แรงงานเหล่านี้ได้มีโอกาสปฏิสัมพันธ์กับคนท้องถิ่นโดยตรง อย่างน้อยก็เป็นปฏิสัมพันธ์กับเจ้าของหรือผู้ดูแลหอพักทั้งการพูดคุยและการทำกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน อีกทั้งยังมีอิสระสามารถ “ย้ายหอ” ได้ตลอดเวลา และไม่มีภาระจำกัดเวลาในการเข้า-ออกอีกด้วย ฉะนั้น เมื่อเข้าไปใน “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราว” ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเหล่านี้ แม้ในยามดึกดื่นที่ยังคืน ก็ยังสามารถพบเห็นแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าขับขี้อักรถจักรยานยนต์เข้า-ออกจากหอพัก เหตุนี้

คณะผู้วิจัยจึงขออนุญาตลักษณะของ “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราว” ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่ที่ศึกษาที่ว่า “ชุมชนข้ามถิ่นที่ชั่วคราวแบบเปิดที่ยืดหยุ่น” (flexibility-opened translocal community) ที่เปิดโอกาสให้แรงงานข้ามชาติเหล่านั้นกับคนในท้องถิ่นที่แรงงานข้ามชาติเหล่านั้นพักอาศัยอยู่สามารถมีปฏิสัมพันธ์กันได้มากกว่า “ชุมชนข้ามถิ่นที่แบบปิด” อันนำไปสู่การปรับตัวเข้าหากันและยอมรับความแตกต่างทางวัฒนธรรมได้ค่อนข้างรวดเร็ว

ปรากฏการณ์การเคลื่อนย้ายแรงงานข้ามพรมแดนรัฐชาติในงานวิจัยชิ้นนี้ ทำให้เห็นอย่างชัดเจนว่า แม้การย้ายถิ่นจะไม่ใช่ปรากฏการณ์สมัยใหม่หรือหลังสมัยใหม่ เพราะในความเป็นจริงการเคลื่อนย้ายถิ่นข้ามพรมแดนของประเทศ รัฐ และชาติพันธุ์ ที่เป็นพลังขับเคลื่อนในประวัติศาสตร์ของมนุษย์มาโดยตลอดก็ตาม ทว่านับแต่ช่วงต้นศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา นั้น การอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นกลายเป็นปรากฏการณ์ระดับโลกทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณ (Anna & Helma, 2020, p. 13) ซึ่งส่วนมากจะเป็นเคลื่อนย้ายถิ่นแบบชั่วคราว ดังที่เครือข่ายการย้ายถิ่นแห่งยุโรป (European Migration Network - EMN) ได้ให้คำจำกัดความไว้ (Pirkko et al., 2019, p. 3) และแรงงานข้ามชาติเหล่านี้ก็จัดเป็น “คนพลัดถิ่น” ดังที่ Safran (1991) และ Cohen (2008) ได้กล่าวไว้

สำหรับข้อเสนอจากงานวิจัยชิ้นนี้ก็คือ จากผลการศึกษาโดยตรง และจากสถานการณ์จริงในพื้นที่ในระหว่างที่โครงการวิจัยนี้กำลังดำเนินการอยู่และเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยนั้น พบว่าปัจจุบันแม้ชุมชนแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าจะปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมปลายทางที่พวกเขาย้ายถิ่นมา แต่การกีดกัน อดตี และการเลือกปฏิบัติระหว่างแรงงานข้ามชาติและคนไทยยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในยุคที่สังคมออนไลน์กำลังมีอิทธิพลแผ่ครอบงำชีวิตประจำวันของผู้คนอย่างกว้างขวางเช่นทุกวันนี้ โดยเฉพาะในช่วงที่มีเหตุการณ์วิกฤต ดังจะเห็นได้จากทัศนคติที่มีต่อแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่ที่ปรากฏทางสื่อโทรทัศน์ ในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด 19 ที่ผู้คนในสังคมจำนวนหนึ่งมองว่าแรงงานเหล่านี้เป็น “แหล่งแพร่เชื้อ” รวมทั้ง “แย่งงานคนไทยที่กำลังไม่มีจะกิน” ฯลฯ

ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานทั้งในระดับประเทศ และหน่วยงานในพื้นที่ ดังนี้ สำหรับหน่วยงานรัฐระดับประเทศควรให้ความสำคัญกับการสร้างความรับรู้และเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับแรงงานข้ามชาติให้กับสังคมไทยโดยรวม โดยร่วมมือกับสื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะสื่อโทรทัศน์ในการผลิตที่รายการเกี่ยวกับแรงงานข้ามชาติ แล้วนำไปออกอากาศหรือเผยแพร่ในวงกว้าง เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับแรงงานข้ามชาติในสังคมไทย ในฐานะที่เป็นพลเมืองชั่วคราวทางเศรษฐกิจ-วัฒนธรรม (economic and cultural temporary citizenship) ของสังคมไทย ส่วนหน่วยงานระดับพื้นที่เช่นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) นั้น ควรมีการบริหารจัดการแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่อย่างน้อย 6 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง ควรมีการตั้งศูนย์ประสานงานแรงงานต่างด้าวขึ้น ณ พื้นที่ที่มีแรงงานต่างด้าวทำงานอยู่จำนวนมาก

โดยศูนย์จะทำหน้าที่ให้บริการต่าง ๆ แก่แรงงานหรือคนในพื้นที่ในการรับทราบข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ประการที่สอง ควรมี MOU กับสถานประกอบการที่มีแรงงานข้ามชาติในการให้ข้อมูลข่าวสารด้านแรงงาน) เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการวางแผนทางในการบริหารจัดการที่เกี่ยวข้อง ประการที่สาม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมทั้งผู้นำหมู่บ้าน/ชุมชน จะต้องจัดทำฐานข้อมูลแหล่งที่พักอาศัยของแรงงานข้ามชาติในพื้นที่รับผิดชอบของตน ประการที่สี่ ควรมีการอบรมให้ความรู้แก่แรงงานข้ามชาติตามความจำเป็นและเหมาะสม เช่น กฎหมายจรรยา จารีตประเพณี หรือข้อห้ามของท้องถิ่น เป็นต้น ประการที่ห้า หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมของแรงงานข้ามชาติในพื้นที่ที่ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์กับคนในชุมชนปลายทาง และประการที่หก หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ควรมีการจัดทำวงจรรหรือระบบการจ้างแรงงานข้ามชาติที่ชัดเจน แล้วทำการประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนได้รับรู้และเข้าใจ เพื่อประโยชน์ทั้งตัวแรงงานข้ามชาติและชุมชนที่เป็นพื้นที่ที่แรงงานข้ามชาติเข้ามาทำงาน

เอกสารอ้างอิง/References

- กนกพร รัตนสุธีระกุล. (2555). *ด้านประเพณี: ระบบ กลไก และเครือข่ายความสัมพันธ์ของท้องถิ่นในการจัดการแรงงานข้ามชาติ*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- กนกวรรณ มะโนรัมย์. (2557). *โครงการประสานงานชุดโครงการชายแดนไทยและเพื่อนบ้าน (อีสานตอนล่าง)*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- กิริยา กุลกลการ. (2557). *การบริหารจัดการแรงงานต่างชาติในประเทศไทยและต่างประเทศ*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- จักรพันธ์ ชัดชุมแสง. (2559). *คำนำบรรณานุกรม*. ใน วิลาสินี โสภภาพ และ จักรพันธ์ ชัดชุมแสง (บรรณานุกรม), *การก่อสร้างทางอัตลักษณ์ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่น* (น. คำนำ). ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- จิรภา โสภณ, สิริรัตน์ ชอบขาย, และ ณิชฐาสินี กวีนิฏชยานนท์. (2557). *การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินในเขตพื้นที่ชายแดนอีสานตอนล่าง กรณีศึกษาด้านการค้าชายแดนช่องจอม ช่องสะง่า และช่องเม็ก*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ณัฐชวัล โภคาพานิชวงษ์. (2556). *การเชื่อม (ข้าม) ถิ่นที่: ปฏิสัมพันธ์ของผู้คนบนเมืองชายแดนกับการต่อรองความหมายผ่านพื้นที่ชุมชนทางศาสนาของผู้อพยพข้ามพรมแดนชาวพม่าในจังหวัดระนอง* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอุษภูมิจิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. Thammasat University Digital Collections.
- นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. (17 สิงหาคม 2565). *คำศัพท์ทางมานุษยวิทยา Diasporas*. <http://www.sac.or.th/databases/anthropology-concepts/glossary/34>
- นิสิต พันธมิตร. (2548). *ผลกระทบของการค้าชายแดนภาคเหนือจากข้อตกลงจัดตั้งเขตการค้าเสรี (Free Trade Area)*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- บัญญัติ สาลี. (2551). *การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรบริเวณพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชาและนโยบายเพื่อการบริหารจัดการพื้นที่ชายแดนของรัฐไทย กรณีศึกษา: จุดผ่านแดนช่องจอมจังหวัดสุรินทร์*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ประเสริฐ แรงค์กล้า. (2557). *การกลับพม่าและการดำรงชีพในสภาวะหลังการพลัดถิ่น: กรณีศึกษาพ่อค้ารายย่อยในพื้นที่ชายแดนไทย-พม่า*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- พฤษภ์ เกาถวิล. (2554). *MOU การจ้างงานข้ามชาติ: เสรีนิยมใหม่ การคุ้มครองแรงงาน และการปฏิรูปยุทธศาสตร์การค้ากับควบคุมของรัฐ*. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 7(3), 1-26.
- พัฒนา กิตติอาษา. (2560). *คนข้ามแดน ความเรียงว่าด้วยมานุษยวิทยา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, คณะสังคมศาสตร์, ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา.

- มาลี เจษฎาลักษณ์. (2558). *กระบวนการเข้าสู่ตลาดแรงงานของแรงงานต่างด้าวสัญชาติพม่า: กรณีศึกษา อุตสาหกรรมห่วงโซ่อุปทานการผลิตอาหารทะเลแปรรูป จังหวัดสมุทรสาคร* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. Thammasat University Digital Collections.
- เมธี เมธาสิทธิ สุขสำเร็จ, วัชร ศรีคำ, และ จิราภรณ์ สมิธ. (2557). *การบุกรุกและการเปลี่ยนมือของที่ดินพื้นที่ตลาดการค้าชายแดนช่องจอม อ.กาบเชิง จ.สุรินทร์*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ยศ สันตสมบัติ. (2553). *ความทันสมัยกับมายาคติของการพัฒนาในลุ่มน้ำโขง*. ใน วสันต์ ปัญญาแก้ว (บรรณาธิการ), *ทบทวนการพัฒนาจากท้องถิ่นภาคเหนือสู่ภูมิภาคลุ่มน้ำโขง* (น. 197-219). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, คณะสังคมศาสตร์, ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ.
- ยศ สันตสมบัติ. (2559). *คน พรหมแดน รัชชาติ*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- วสันต์ ปัญญาแก้ว. (2553). *กลไกรัฐการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่และปฏิบัติการของลื้อชายแดนที่เมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- วสันต์ ปัญญาแก้ว. (2555). *ลื้อข้ามแดน การเดินทางของคนหนุ่มสาวชาวลื้อเมืองยอง รัชชานประเทศพม่า*. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, คณะสังคมศาสตร์, ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ.
- วันชัย รัตนวงษ์. (2557). *การศึกษาแนวทางการเพิ่มศักยภาพของระบบโลจิสติกส์และโซ่อุปทานการค้าชายแดนเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน และนำเสนอแบบจำลองทางธุรกิจเพื่อส่งเสริมการค้าและการของเอกชนบริเวณจุดผ่านแดนและเขตอุตสาหกรรมส่งออก*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- วิจิตร ประพงษ์. (2561). *การย้ายถิ่นแบบชั่วคราวแต่ยาวนานของแรงงานไทยแบบผิดกฎหมายในฝรั่งเศส*. *วารสารพัฒนศาสตร์*, 1(2), 206-240.
- วิรัช นิยมธรรม และ อรุณช นิยมธรรม. (2551). *เรียนรู้สังคมวัฒนธรรมพม่า*. มหาวิทยาลัยนเรศวร, คณะมนุษยศาสตร์, ศูนย์พม่าศึกษา.
- วิลาสินี โสภากพล. (2559). *ชุมชนข้ามถิ่น: การข้ามท้องถิ่นและการก่อร่างทางอัตลักษณ์ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่น ภายใต้บริบทของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ]. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สนธยา พลศรี. (2547). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน* (พิมพ์ครั้งที่ 5). โอเดียนสโตร์.
- สิทธิพร ภูณริศ. (2549). *ศักยภาพและอุปสรรคการค้าชายแดน: จังหวัดแม่ฮ่องสอน*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สิทธิพร ภูณริศ. (2550). *พัฒนาคน ชุมชน และพื้นที่การค้าชายแดนจังหวัดแม่ฮ่องสอน*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

- สุชาติ ทวีสิทธิ์. (2554). ทศนะใหม่ของความเป็นพลเมืองบนพื้นที่ของความเป็นอื่น. ใน สุชาติ ทวีสิทธิ์ และคณะ (บรรณาธิการ), *พลเมืองในโลกไร้พรมแดน* (น. 8-36). ภาพพิมพ์.
- สุมาลี แซ่ว่อง. (2549). *การย้ายถิ่นของแรงงานพม่า และผลกระทบต่อการพัฒนาในพื้นที่เขตเทศบาลเมืองแม่สอด อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสาวณี จันทะพงษ์, เพรงเพรา สิงห์พงษ์, และ กานต์ชนิด เลิศเพียรธรรม. (7 สิงหาคม 2561). การเคลื่อนย้ายแรงงานข้ามชาติ: เข้าใจ เข้าถึง และเป็นธรรม. *MPG Economic Review* (pp. 1-5). ธนาคารแห่งประเทศไทย. https://www.bot.or.th/th/research-and-publications/articles-and-publications/articles/Article_07Aug201.html
- โสภี อุ้นทะยา. (2554). *การจัดการของชุมชนและการปรับตัวของแรงงานข้ามชาติบนพื้นที่ชายแดนจังหวัดมุกดาหาร*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อดิศร เกิดมงคล. (2555). *แรงงานข้ามชาติชาวปะโอจากพม่าในกรุงเทพฯ: ชีวิตข้ามพรมแดนบนพื้นที่ของอำนาจและการต่อรอง* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. Thammasat University Digital Collections.
- อรเทพ อินทรสกุล. (2560). *การเคลื่อนย้ายแรงงานเสรีเพื่อการจ้างงานโดยถูกกฎหมาย*. สถาบันวิชาการป้องกันประเทศ, วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.
- อรัญญา ศิริผล. (2556). *ผู้ค้าจีนในชายแดนลุ่มน้ำโขง: เปิดเบื้องหลังการอพยพของคนจีนรุ่นใหม่เข้าสู่ชายแดนลุ่มน้ำโขง*. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, คณะสังคมศาสตร์, ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ.
- Anna, A., & Helma, L. (2020). *Gender and migration: Transnational and intersectional prospects*. Routledge.
- Cohen, R. (2008). *Global diaspora: An introduction*. Routledge.
- Hatsukano, N. (2019). Overview of migration in the Mekong subregion. In N. Hatsukano (Ed.), *Rethinking migration governance in the Mekong region: From the perspective of the migrant workers and their employers* (pp. 1-21). ERIA and IDE-JETRO.
- Pirkko, P., Tomoko, H., Kerstin, S., Mustafa, A., & Irudaya, R. (2019). *Temporary migration, transformation and development: Evidence from Europe and Asia*. Routledge.
- Rajan, S. (2006). *Global Politics and Institutions* (GTI Paper Series No.3). Tellus Institute
- Tony, F. (2016). *Asian migrations: Social and geographical mobilities in Southeast, East, and Northeast Asia*. Routledge.